

AZ EGYEDI TÁJÉRTÉKEK NYILVÁNTARTÁSÁNAK TÁJVÉDELMI SZEMPONTÚ ELEMZÉSE

TÓTH Szilvia¹, SZIJÁRTÓ Ágnes², KISS Gábor³

¹ Eötvös Loránd Tudományegyetem Földtudományi Doktori Iskola

1117 Budapest, Pázmány P. sétány 1./C e-mail: diszkordancia@gmail.com

² Budapesti Corvinus Egyetem, 1118 Budapest, Villányi út 29-43., e-mail: szijarto.agnes177@gmail.com

³ Vidékfejlesztési Minisztérium Környezet- és Természetvédelmi Helyettes Államtitkárság,
1051 Budapest, Kossuth Lajos tér 11., e-mail: gabor.kiss@vm.gov.hu

Kulcsszavak: egyedi tájérték, egyeditájérték-kataszter, Természetvédelmi Információs Rendszer

Összefoglalás: Magyarország egyedi tájértékei kataszterezésének történetében fontos lépést jelentett az EGT Norvég Finanszírozási Mechanizmus által támogatott TÉKA (TájÉrtékKataszter)-program, amelynek eredményeként feltöltésre került a Természetvédelmi Információs Rendszer egyedi tájérték modulja. Élve az elektronikus adatkezelés előnyeivel megkezdődött a jelenleg 18 428 db egyedi tájértéket tartalmazó modul adatainak szakmai kiértékelése, amelynek célja az adatok mögött rejlő szakmai szempontból jelentős összefüggések feltárása. Az elemzések eredményei segítik a későbbi felmérések mélyebb szakmai megalapozását és a további szakmai feladatok meghatározását, ezért ezeket különböző módon (tanulmányok, ismeretterjesztő cikkek, természetvédelem.hu honlap) tesszük közzé, hogy a hasznos tapasztalatok minden jövőbeli felmérést végzőhöz eljussanak. Az elemzés néhány fontos eredményét, tapasztalatát jelen tanulmányban mutatjuk be.

Bevezetés

A természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény (a továbbiakban: Tvt.) 6. § (3) bekezdése szerint „*egyedi tájértéknek minősül az adott tájra jellemző természeti érték, képződmény és az emberi tevékenységgel létrehozott tájalkotó elem, amelynek természeti, történelmi, kultúrtörténeti, tudományos vagy esztétikai szempontból a társadalom számára jelentősége van*”. Ezt a meghatározást veszi át a „*Természetvédelem. Egyedi tájértékek kataszterezése*” című Magyar Szabvány (MSZ 20381: 2009) is, amely útmutatást hivatott biztosítani a felmérések elvégzéséhez.

Az egyedi tájértékek felvételezését minden esetben valamely *település teljes közigazgatási területére*, vagyis annak kül- és belterületére egyaránt el kell készíteni. A felmérés eredményeként készül el az adott település egyeditájérték-katasztere. Idővel a felméréseket hazánk összes településére el kell végezni.

A Tvt. 6. § (4) bekezdése szerint „*az egyedi tájértékek megállapítása és nyilvántartásba vétele a védett természeti területek természetvédelmi kezeléséért felelős szerv (a továbbiakban: igazgatóság) feladata*”. Amennyiben nem a nemzeti park-igazgatóságok szakemberei végzik el a tájértékek felmérését, a felmérőnek el kell juttatnia a felmérési adatokat az adott település közigazgatási területén működési területével érintett igazgatósághoz. Ha ez nem történik meg, a lista „csak” egy szakmai anyagnak tekinthető, a hivatalos egyedi tájértékké nyilvánításra nem kerülhet sor.

Az egyedi tájértékekkel kapcsolatos adatok tárolására és kezelésére a Természetvédelmi Információs Rendszer (a továbbiakban: TIR) egyedi tájérték nyilvántartása szolgál. A TIR egyedi tájérték modulja – a 2011. december 31-ei állapot szerint – 18 428 db tájértéket tartalmaz.

Az egyedi tájértékek nyilvántartásának elektronikus alapokra helyezésével a tájvédelem számára új lehetőségek nyíltak. Az elektronikus adatbázisok esetében ugyanis nincs akadálya annak, hogy szélsőséges esetben akár egyesével is bekerülhessenek egyedi tájértékek a nyilvántartásba. Így valamely település katasztere folyamatosan, akár több év alatt is készülhet. A TIR egyedi tájérték moduljában nyilvántartott 18 428 db tájérték hazánk 833 településének közigazgatási területén található, miközben teljes kataszter csak 820 település esetében készült.¹

Az egyeditájérték-adatbázis elemzésének tapasztalatai

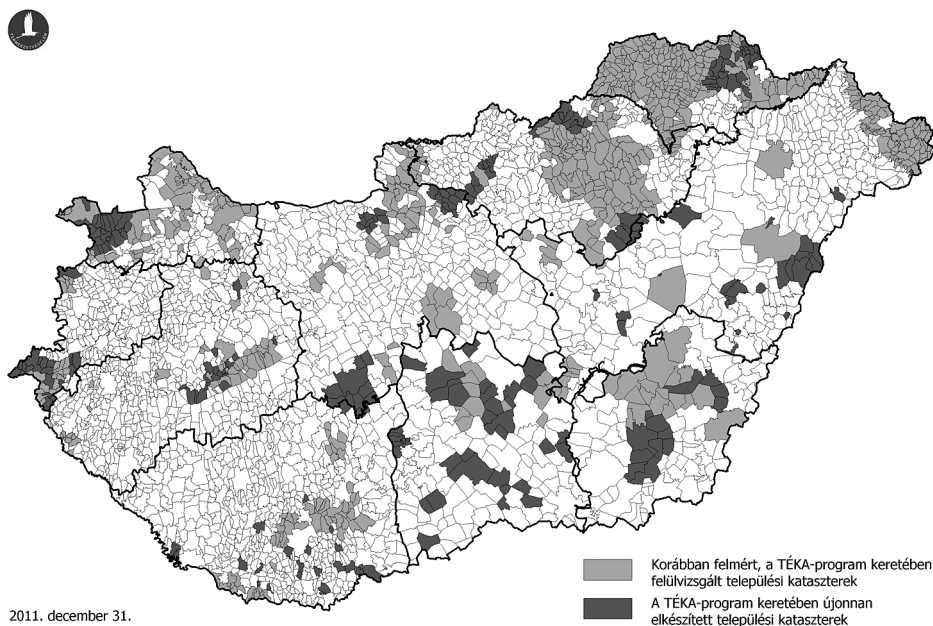
Hazánk „kataszterezésre váró” 3173 településéből csupán 820 esetében tekinthető a felmérés teljes körűnek, ami 26%-os feldolgozottsági szintnek felel meg (1. táblázat és 1. ábra). A nemzeti park-igazgatóságok között a felmért települések számát és a feldolgozottsági szintet tekintve jelentős mértékű eltérés mutatkozik. Az Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság településeinek 86%-os feldolgozottsága mellett több igazgatóság esetében a feldolgozottsági szint 20% alatt van, legkevésbé a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság működési területe van felmérve.

1. táblázat Az egyeditájérték-kataszterezés keretében felvételezett települések száma (2011. december 31-ei állapot)

Table 1. The number of settlements with survey of unique landscape features (state of 31. December 2011.)

<i>Nemzeti park- igazgatóság</i>	<i>Összes település száma (db)</i>	<i>Kataszterezett települések száma (db)</i>	<i>A felmért települések száma az összes település százalékában (%)</i>
Aggteleki NPI	242	208	86%
Balaton-felvidéki NPI	544	60	11%
Bükk NPI	365	139	38%
Duna–Dráva NPI	593	79	13%
Duna–Ipoly NPI	394	63	16%
Fertő–Hanság NPI	176	29	16%
Hortobágyi NPI	390	37	9%
Kiskunsági NPI	142	82	58%
Körös–Maros NPI	106	79	75%
Órségi NPI	221	44	20%
Összesen	3173	820	26%

¹ A TÉKA-program keretében a fülkés sziklák, közismert nevükön kaptárkövek országos szintű felmérése is megtörtént, így a TIR egyedi tájérték moduljában olyan települések is megjelennek néhány tájértékkel, amelyek közigazgatási területén fülkés sziklák találhatók, ugyanakkor nem készült teljes körű egyeditájérték-felmérés.

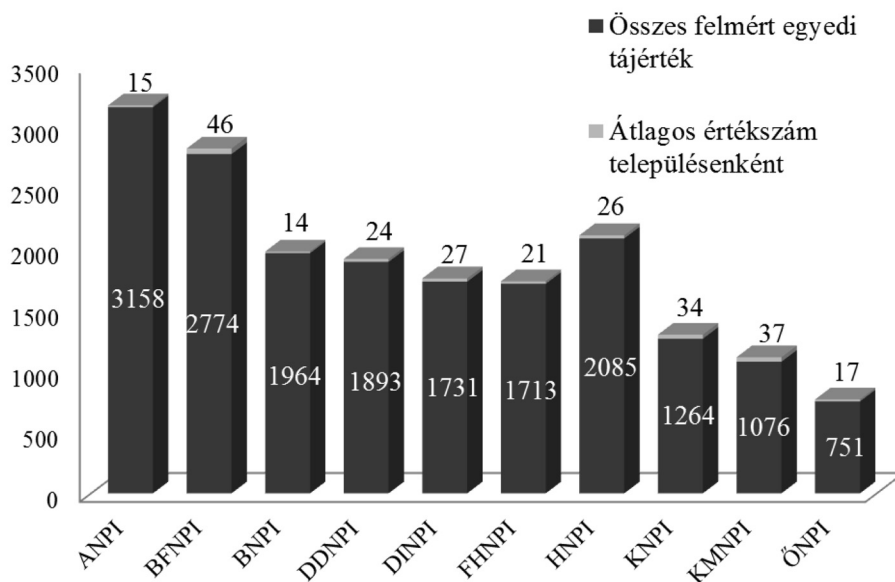


1. ábra Az egyeditájérték-kataszterezés keretében felvételezett települések területi elhelyezkedése (2011. december 31-ei állapot)

Table 1. Spatial distribution of settlements with survey of unique landscape features (state of 31. December 2011.)

Az Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság egyike hazánk legkisebb működési területtel rendelkező igazgatóságainak. Az összes település számát tekintve ugyan nem tartozik az élvonalba, mégis ebben a jellemzően apró- és törpefalvas térségben végezték a legtöbb egyeditájérték-felmérést. A Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság működési területe a legnagyobb, s ugyanakkor településföldrajzi szempontból (is) igen változatos: többségében az Alföldre jellemző – történelmi okokra visszavezethetően – nagy külterületű települések alkotják, ugyanakkor a Nyírségben és a Szatmár-Beregi-Tiszaháton a kis- és aprófalvak dominálnak. A kataszterezett települések többsége is ez utóbbi két térségből került ki. A nagy külterülettel bíró települések felvételezése alulreprezentált, ami azzal magyarázható, hogy a külterületen az egyedi tájértékek nehezebben fellelhetők, illetve a nagy közigazgatási területű települések esetében nehezebb a felmérés kivitelezése, valamint számos módszertani kérdés is felmerülhet (lásd később). Érdemes még kitérni a Duna–Dráva Nemzeti Park Igazgatóság adataira: annak ellenére, hogy a térségben zömével aprófalvak fordulnak elő, a felvételezett települések száma és aránya igen alacsony.

A felmérések során egy településen átlagosan 26 db egyedi tájérték került felvételezésre (1. ábra). Négy nemzeti-park-igazgatóság átlagos értékszáma haladja meg ezt az országos átlagot. Az egyedi tájértékek átlagos száma az Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság területén a legalacsonyabb (15 db). Hasonlóan alacsony átlagos értékszámok tapasztalhatók más igazgatóságok működési területének törpefalvas jellegű térségeiben is.



1. ábra Az egyedi tájértékek és a településenkénti átlagos értékszámok megoszlása nemzetipark-igazgatóságok szerint (mintaszám: 18 409 db) ²

Figure 1. The number of unique landscape features and the average number of unique landscape features per settlements in the operating area of national park directorates (number of samples: 18 409 pcs)

A legmagasabb átlagos értékszám (46 db) a Balaton-felvidéki Nemzeti Park Igazgatóság működési területén tapasztalható, ami részben a természeti és kulturális örökségi elemekben bővelkedő Balaton-felvidék táji adottságaival magyarázható. Az átlagos értékszámot azonban kétségkívül „torzítja” Balatonfüred katasztere – mivel eddig itt mérték fel hazánkban a legtöbb egyedi tájértéket (404 db-ot) –, ám még e település nélkül számolva is kiemelkedő a felvételezett egyedi tájértékek átlagos száma (40 db).

Az egyedi tájértékek száma – sok más tényező mellett – szoros összefüggésben van a felmért település méretével, aminek egyik kifejezője a népességszám. Az eddigi felmérések jellemzően kis- és aprófalvas térségekben készültek: a felvételezett települések 81%-ának a lakosságszáma 2000 fő alatt van (2. táblázat). A 100 ezer lakosságszám feletti nagyvárosok közül eddig mindössze háromra (Debrecen, Győr, Nyíregyháza) készült kataszter. A települések nagysága első közelítésben egyenes arányosságot mutat a tájértékek számával, a három nagyvárosban átlagosan 125 db egyedi tájértéket gyűjtöttek össze, míg a 200 fő alatti törpefalvakban átlagosan csupán 15 db egyedi tájérték került összeírásra.

² Egyes számításoknál nem vettünk figyelembe a 13 db településen egyedileg felvételezett 19 db kaptárkövet, mivel ezekre a településekre nem készült további értékeket tartalmazó települési kataszter. Ezeknél a számításoknál a mintaszám 18 409 db.

2. táblázat Az egyedi tájértékek átlagos számának alakulása a települések népességszáma szerint
(mintaszám: 18 409 db)

Table 2. The average number of unique landscape features according to the population of settlements
(number of samples: 18 409 pcs)

<i>Településkategória</i>	<i>Településszám (db)</i>	<i>Átlagos tájértékszám (db)</i>
Nagyváros (100–500 ezer fő)	3	125
Középváros (20–100 ezer fő)	5	89
Kisváros (10–20 ezer fő)	12	79
Óriásfalu (5–10 ezer fő)	20	31
Nagyfalu (2–5 ezer fő)	103	24
Kisfalu (500–2 ezer fő)	360	21
Aprófalu (200–500 fő)	200	20
Törpefalu (200 fő alatt)	117	15

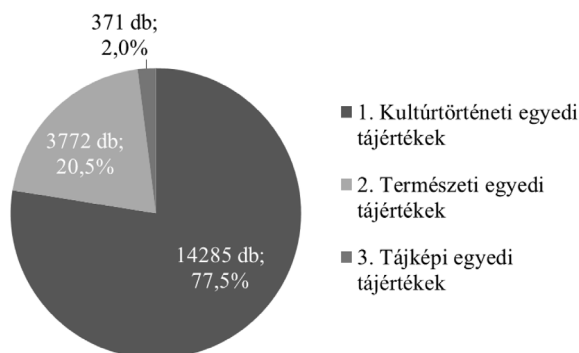
Az eddigi egyeditájérték-felmérések nem véletlenül irányultak döntően a kistelepülésekre. A nagyvárosok területén feltételezhetően olyan további módszertani kérdések merülhetnek fel, amelyekre a korábban készült útmutatók (MSZ 20381: 2009, Kiss G. 2011) – tapasztalatok hiányában – nem tértek ki. Gyakran felmerülő kérdés például, hogy az azonos fajtába sorolható tájelemek közül vajon hányat kell felvételezni? Egy törpefalu esetén nem kérdőjeleződik meg az ott előforduló 2–3 köztéri díszkút társadalmi jelentősége és felvételezésük szükségessége, miközben egy nagyváros esetén már felmerülhet kérdésként, hogy az összeset, a szebbeket vagy csak a legszebbet kell-e felvételezni?

Érdekes kérdés lehet, hogy középtáji, kistáji szinten milyen eltérés mutatkozik az egyedi tájértékek száma között. Erre a kérdésre megnyugtató válasz egyelőre nem adható. Az elemzést csak az adatbázis jóval nagyobb készütségi állapotában indokolt elvégezni, s előtte a TIR tájféldrajzi szempontú fejlesztését is szükséges elvégezni (pl. tájhatárok integrálása a rendszerbe).

Az eddigi felmérések során legnagyobb számban kultúrtörténeti egyedi tájértékek kerültek felvételezésre (2. ábra)³: összesen 14 285 db, az összes nyilvántartott egyedi tájérték 77,5%-a. Ennek oka összetett és igen messzire mutat. Így szerepet játszik benne az is, hogy a természeti és a tájképi egyedi tájértékek fogalma még ma is szakma viták tárgya, s ezért egyes szakmai műhelyekben a felvételezést is kizárólag a kultúrtörténeti egyedi tájértékekre végzik el. Ennek egyik következménye pedig, hogy a kultúrtörténeti egyedi tájértékek tipizálása jóval részletesebb, mint a természeti egyedi tájértékeké, ami szintén befolyásolhatja a felvételezést végzőket. Más szempontokat vizsgálva ugyanakkor megállapítható, hogy a kultúrtörténeti egyedi tájértékek a helyi közösségek számára jellemzően kézzelfoghatóbbak, hiszen ők vagy ősük hozták azokat létre, s ráadásul nagyobb részük a település belterületén, jobban szem előtt van. A felmérés szempontjából kevésbé szerencsés helyzetben vannak a természeti egyedi tájértékek, amelyek jellemzően a települések külterületén, sokszor rejtve helyezkednek el, ráadásul gyakran csak egy bizonyos tudományág képviselői képesek felismerni jelentőségüket. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a természeti egyedi tájértékek száma összesen alig 3772 db, az összes nyilvántartott

³ Az MSZ 20381: 2009 szabvány az egyedi tájértékeket három *fő típusba* sorolja: *kultúrtörténeti, természeti és tájképi egyedi tájértékek*.

egyedi tájérték 20,5%-a. A legszubjektívebb kategóriát jelentő és módszertani kérdéseket is felvető tájképi egyedi tájértékek közül mindössze 371 db felmérése történt meg ország-szerte (2%).



2. ábra Az egyedi tájértékek megoszlása főtypus szerint (mintaszám: 18 428 db)

Figure 2. The distribution of unique landscape features by main types (number of samples: 18 428 pcs)

A típus szerinti megoszlást vizsgálva legnagyobb számban a kultúrtörténeti tájértékekhez tartozó településsel kapcsolatos értékek (9 426 db) szerepelnek a nyilvántartásban (3. táblázat)⁴, melyek között leggyakoribb fajták a lakóépület, épületrész, udvar (3 187 db) és a fészület (1 740 db). A felmért tájértékek második leggyakoribb típusa a – szintén kultúrtörténeti főtípusba tartozó – termeléssel kapcsolatos érték (3 301 db), melyek között kiemelkedő mennyiségben felvételeztek kutakat (787 db). Ugyancsak nagyszámú biológiai egyedi tájérték került a kataszterekbe (2 874 db) – a természeti egyedi tájértékek főtípushoz tartozva –, melyek közül számos facsoport és fasor (939 db) kapott helyet a nyilvántartásban.

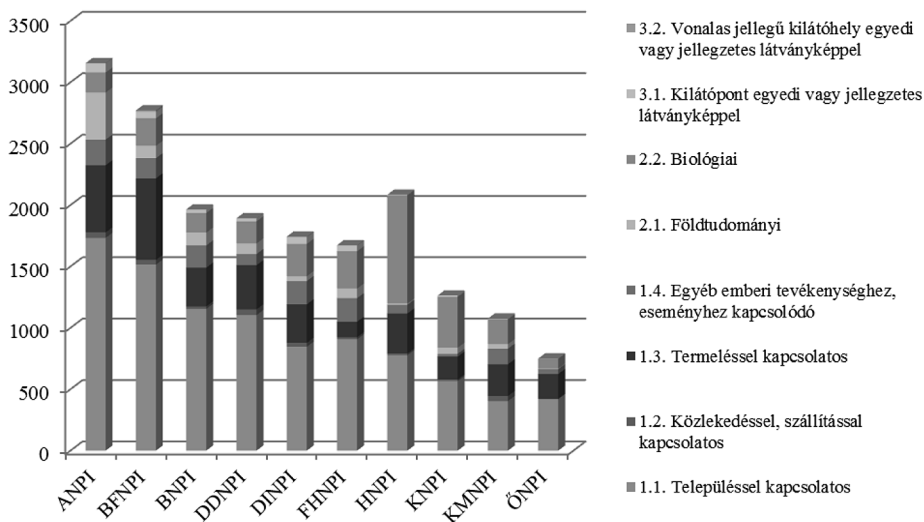
3. táblázat Az egyedi tájértékek megoszlása típus szerint (mintaszám: 18 428 db)

Table 3. The distribution of unique landscape features by type (number of samples: 18428 pcs)

Egyedi tájérték típus szerinti megnevezése	Típus szerinti megoszlás (db)	Az összes tájérték százalékában (%)
1.1. Településsel kapcsolatos	9426	51,2
1.2. Közlekedéssel, szállítással kapcsolatos	269	1,5
1.3. Termeléssel kapcsolatos	3301	17,9
1.4. Egyéb emberi tevékenységhez, eseményhez kapcsolódó	1287	7,0
2.1. Földtudományi	898	4,9
2.2. Biológiai	2874	15,6
3.1. Kilátópont egyedi vagy jellegzetes látványképpel	302	1,6
3.2. Vonalas jellegű kilátóhely egyedi vagy jellegzetes látványképpel	25	0,1
Nem meghatározott ¹	46	0,2
Összesen	18 428	100,0

⁴ Az egyedi tájértékek típusait (8), altípusait (25), és leggyakrabban előforduló fajtáit (186) az MSZ 20381: 2009 szabvány M4. melléklete tartalmazza. Amennyiben a szabványban szereplő fajták közül egyikbe sem sorolható be valamely tájélem, új fajta megadására is lehetőség van, így a fajták száma nem rögzített.

A területi eltéréseket vizsgálva főtypus szinten egyezés tapasztalható, a leggyakrabban előforduló típusok között viszont eltérések mutatkoznak (3. ábra). A Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság területén biológiai egyedi tájértékek (882 db) nagyobb számban lettek felmérve, mint településsel kapcsolatosak (777 db). Mindez részben visszavezethető a természeti-táji adottságokra, mivel nagy számban kerültek az itteni kataszterekbe – az országszerte jellemző értékes fák, fasorok, facsoportok mellett – vizes élőhelyek (mocsarak mocsárrétek), melyek a pusztai táj jellegzetes tájelemei. A Kiskunsági és a Fertő–Hanság Nemzeti Park Igazgatóság területén második leggyakoribb típust a biológiai tájértékek képezik (414 db, illetve 304 db). A Kiskunságban is előfordulnak mocsarak, mocsárrétek, de a nagy számban felvételezett értékek közé tartoznak a homoki gyepek, szikesek, és több mint 80 db fészek, fészektelep. A Fertő tó mentén e kategóriában elsősorban mocsarat, mocsárrétet, értékes fát, fasort, facsoportot és fészket, fészektelepet felvételeztek. A Bükki és a Fertő–Hanság Nemzeti Park Igazgatóság területén harmadik leggyakoribb típusként – a jellemző sorrendtől eltérően – nem a biológiai egyedi tájértékek, hanem az egyéb emberi tevékenységhez, eseményhez kapcsolódó kultúrtörténeti értékek találhatók. Mind a két területen – a többi igazgatóság működési területétől eltérően – kiemelkedően sok emlékmű, emlékszobor, emlékoszlop előfordulását rögzítették a kataszterekben. Az Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság működési területén készült kataszterekbe – az országban egyedülálló módon – kiemelkedően nagy számban kerültek földtudományi egyedi tájértékek (384 db). Összességében azonban úgy tűnik, hogy a területi eltérésekben a természeti-táji adottságokban mutatkozó különbségek mellett jelentős szerepet kap a felmérést végző személyek eltérő előképzettsége. Ez utóbbi módszertani probléma kiküszöbölhető lenne, ha a felméréseket a jövőben különböző szakterületeken jártas szakemberek együtt végeznék, aminek természetesen anyagi jellegű feltételei (is) vannak.

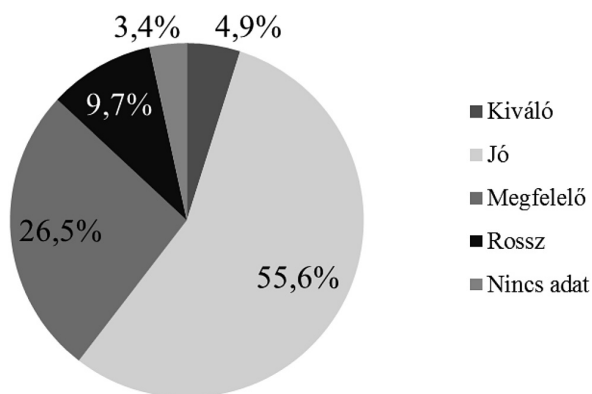


3. ábra Az egyedi tájértékek típus szerinti megoszlásának területi eltérései
(mintasám: 18 382 db) ⁵

Figure 3. Territorial differences of distribution of the unique landscape features by types
(number of samples: 18 382 pcs)

⁵ A felmérések során 46 db egyedi tájérték típus szerinti besorolására nem került sor.

A jövőre nézve fontos információval bír az egyedi tájértékek állapota. A felmérést végzők minősítése szerint a felmért tájértékek 4,9%-a kiváló, 55,6%-a jó, 26,5%-a megfelelő állapotú, s csupán az összes tájérték 9,7%-a van rossz állapotban (4. ábra). Ezek a számok elsőre meglepőnek tűnnek, látva a minket körülvevő számtalan elhanyagolt állapotú tájértéket. A rossz állapotban lévő tájértékek alacsony számával kapcsolatban magyarázatként felvetődik egy szakmai kérdés. A felmérések során gyakran okoz dilemmát, hogy egyáltalán katasztrozésre kerüljenek-e a leromlott, nagyon elhanyagolt állapotú tájértékek, vajon ezek még mindig fontos részét képezik-e a (helyi) közösség életének? Úgy tűnik, hogy a felmérők a rossz állapotú tájértéket nagyobb részét inkább nem vették fel a kataszterbe. A gyakorlati szempontokat is figyelembe véve javasolható, hogy a terepi felmérések során minden táji érték kerüljön felvételezésre. A következő szakaszban, a kataszter dokumentációjának készítésekor szakmailag jobban áttekinthető, megítélhető, mely értékek „hagyhatók el” a kataszterből.

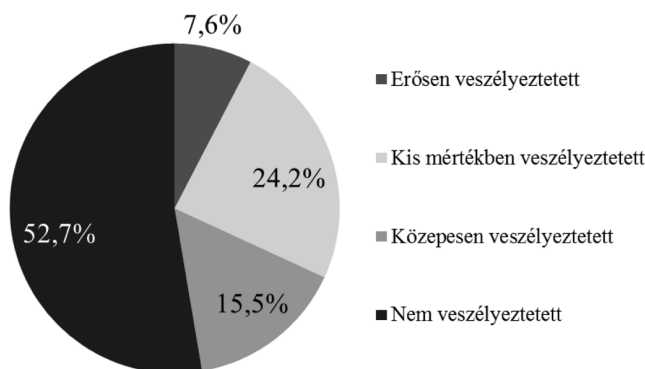


4. ábra Az egyedi tájértékek állapota (mintaszám: 18 428 db)

Figure 4. The state of unique landscape features (number of samples: 18 428 pcs)

A területi eltéréseket vizsgálva megállapítható, hogy a felmért tájértékek legjobb állapotban a Körös–Maros Nemzeti Park Igazgatóság működési területén vannak: az itt található egyedi tájértékek 76,6%-a jó állapotú. Ugyanakkor a kiváló kategóriába besorolt tájértékek aránya itt a legalacsonyabb (0,3%). Az Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság által felvételezett egyedi tájértékek között van – mind arányában (10,6%), mind pedig számában (335 db) – a legtöbb kiváló minősítésű tájérték. Aggodalomra adhat okot viszont, hogy a Duna–Dráva Nemzeti Park Igazgatóság működési területén elhelyezkedő egyedi tájértékek 15,5%-a rossz állapotban van, tehát megőrzésükre különös gondot kell fordítani a jövőben. Amennyiben azonban a rossz állapotban lévő tájértékek darabszámát tekintjük, a Balaton-felvidéki Nemzeti Park Igazgatóság 336 db tájértéke érdemel kiemelt figyelmet. A fenti számok alapján úgy véljük, hogy az állapot, állag minősítése során a többi tényezőnél is nagyobb szerepe van a szubjektivitásnak. A minősítés egységes szemléletének erősítése érdekében a jövőben mindenképpen további lépések szükségesek.

Tájvédelmi szempontból különösen izgalmas kérdés, hogy mennyire veszélyeztetettek az egyedi tájértékek. A felmérést végzők minősítése szerint a nyilvántartásban szereplő tájértékek 52,7%-a nem veszélyeztetett, 24,2%-a kismértékben veszélyeztetett, 15,5%-a közepesen veszélyeztetett, s csupán 7,6%-a erősen veszélyeztetett (5. ábra).



5. ábra Az egyedi tájértékek veszélyeztetettségének mértéke (mintaszám: 18 428 db)
Figure 5. Risk levels of the unique landscape features (number of samples: 18 428 pcs)

Érdekes összevetni a veszélyeztetettséget mutató számokat az állapot számsorával. Az állapot és veszélyeztetettség összevetése azt mutatja, hogy habár számos tájérték jelenlegi még jó, illetve megfelelő állapotban van, azonban veszélyeztetettnek minősül. Ez alapján megalapozottan feltételezhetjük, hogy a közeljövőben országos szinten – elsősorban az ápolás, karbantartás hiánya miatt – várhatóan romlani fog a tájértékek állapota. Mindezek következtében kulcsfontosságú minél pontosabban megállapítani a tájértékek veszélyeztetettségének mértékét és veszélyeztető tényezőit, mert ez kiindulópontul szolgálhat a védelem és a kezelés szükségességének és módjának meghatározása során.

Az állapot, állag és a veszélyeztetettség mértékének elemzése után érdemes kitérni az egyedi tájérték veszélyeztető tényezőinek, hatásainak vizsgálatára. A veszélyeztető tényezőket a felmérést végző szakemberek egy előre összeállított lista alapján határozták meg, amelynek kiegészítése – akárcsak a tipizálás esetében – csak bizonyos feltételek mellett lehetséges. A listát különböző szintű veszélyeztető tényezők alkotják, amelyek 9 fő típusra, ezen belül 46 típusra oszthatók. Az egyes típusok pontosabb megnevezése érdekében ún. egyedi veszélyeztető tényező adható meg. A felvételezett értékek veszélyeztető tényezők fő típus szerinti megoszlását a 4. táblázat szemlélteti. A teljes mintaszám e vizsgálatnál 15 692 db tájérték volt, melynek nagy része (7 447 db) nem veszélyeztetett. A kiértékelést csak a veszélyeztetett egyedi tájértékekre végeztük el (8 245 db).

A tájértékek legnagyobb hányada (73,1%) az egyedileg nem megadott, egyéb kategóriába sorolható tevékenységek (pl. karbantartás, ápolás elmaradása; építési, bontási tevékenység) miatt veszélyeztetett. Az egyéb kategória „népszerűsége” alapján felmerül a kategorizálás újragondolásának szükségessége. Jelentős veszélyeztető hatásnak tekinthetők még egyes természetes folyamatok (11,8%), valamint a mezőgazdasági tevékenység (8,7%).

4. táblázat Az egyedi tájértékeket veszélyeztető tényezők, hatások főtypus szintű vizsgálata
(mintaszám: 8245 db) ⁶

Table 4. Endangerment factors of unique landscape features by main types
(number of samples: 8245 pcs)

<i>Veszélyeztető tényező, hatás (főtypus)</i>	<i>A veszélyeztetett értékek százalékában (%)</i>
Egyéb tevékenység	73,1
Természetes folyamatok	11,8
Mezőgazdálkodás	8,7
Közlekedés	2,3
Erdőgazdálkodás	2,2
Ipari tevékenység	1,0
Turizmus, rekreáció	0,7
Vadgazdálkodás	0,1
<i>Összesen</i>	100,0

Az egyedi tájértékeket veszélyeztető tényezők, hatások részletesebb, típus szintű elemzését sajnos jelenleg szintén nem a teljes adatbázis mintaszámán tudtuk elvégezni. Helyhiány miatt az 5. táblázatban csupán legjelentősebb veszélyeztető tényezők, hatások kerültek kiemelésre. Az egyedi tájértékek 49,2%-ának fennmaradását a karbantartás, ápolás elmaradása veszélyezteti, s ez további állapotromlást vetít előre. Az ápolás elmaradása legtöbb esetben a kultúrtörténeti egyedi tájértékekhez kapcsolható: például a szőlőtermesztés háttérbe szorulásának köszönhetően megnőtt a rossz állapotban lévő pincék száma. Elenyésző számban ugyan, de a természeti egyedi tájértékek esetében is megemlíthető a karbantartás hiánya: például a rétek, legelők esetében a kaszálás és a legeltetés elmaradása ugyanúgy az állapot romlásához vezet. További jelentős veszélyeztető tényezők a természetben jellemző egyéb folyamatok (8,3%) és az építési, bontási tevékenységek (8,0). Előbbi többnyire a települések külterületén elhelyezkedő értékeket, ezek közül is a főleg a természeti egyedi tájértékeket veszélyezteti: ilyen például a földtudományi szempontból értékes bányaudvarok benővényesedése, ami rontja az ott előforduló értékek láthatóságát, megközelíthetőségét, s így az oktatási-nevelési hasznosíthatóságot. A természetes folyamatokra úgy is tekinthetünk, mint a természet állandó körforgásának velejárójára, s ezért kérdésként merülhet fel, hogy mely értéktípusok, illetve társadalmi, tudományos vagy esztétikai szempontból mennyire „értékes” tájelemek esetében érdemes „felvenni a harcot” azok megmentése érdekében, illetve milyen szükséges intézkedéseket alkalmazva. A kaptárkövek fülkéinek természetes erodálódásával mindenesetre egy kiemelkedően értékes kulturális örökségi elemünk sérül, így keresnünk kell a megoldást a majdnem lehetetlenre. Az építési, bontási tevékenység a bel- és külterületen található egyedi tájértékeket egyaránt veszélyeztetheti. Elsősorban a kultúrtörténeti értékek vannak kitéve e veszélyforrásnak, azonban a természeti és tájképi értékek is veszélyeztetetté válhatnak: például külterületi élőhelyek beépítése, a látképét megváltoztató építmények elhelyezése.

⁶ A többihez képest alacsonyabb mintaszám azzal magyarázható, hogy jelenleg a TIR egyedi tájértékes adatbázisának nem minden eleme kérdezhető le automatikusan. A lekérdezett tájértékek száma 15 692 db volt, melynek nagy része (7447 db) nem veszélyeztetett. A megadott mintaszám nem tartalmazza a nem veszélyeztetett tájértékek számát.

5. táblázat Az egyedi tájértékeket veszélyeztető tényezők, hatások altípus szintű vizsgálata
(mintaszám: 8 245 db)⁷

Table 5. Endangerment factors of unique landscape features by subtypes
(number of samples: 8 245 pcs)

	<i>Veszélyeztető tényező, hatás (altípus)</i>	<i>A veszélyeztetett értékek százalékában (%)</i>
1	Karbantartás, ápolás elmaradása	49,2
2	Egyéb természetes folyamat	8,3
3	Építési, bontási tevékenység, beépítés	8,0
4	Illegális favágás, fakitermelés	5,8
5	Egyéb, máshová nem sorolható emberi tevékenység	5,1
6	Gyepfeltörés	3,2
7	Illegális hulladékelhelyezés	2,5
8	Agrokemikáliák használatából adódó környezetterhelés, -szennyezés	1,9

A felmérőknek az egyéb veszélyeztető tényezők esetében lehetőségük volt megnevezni a pontos veszélyeztető tényezőt. Az adatbázisban leggyakrabban megjelölt egyedi veszélyeztető tényezők – az előbb ismertetett tendenciával egybecsengően – a rongálás, a fizikai és kémiai mállás, valamint a természetes szukcesszió volt.

További feladatok, a közeljövő tervei

Az egyedi tájértékek adatbázisa elemzésének tapasztalatai részben már hasznosításra is kerültek. Így például az előzetes tapasztalatok alapján jelen tanulmány készítésével párhuzamosan szükség szerint kiegészítésre, módosításra került a nyilvántartás. Az adatok egységes adatbázisba történő feltöltését segítő TIR adatátviteli tábla (részletesen lásd Kiss 2011) fejlesztését szintén ezek ismeretében végeztük el 2011 utolsó negyedében. Álláspontunk szerint azonban számos további lehetőség van, illetve számos feladat elvégzése szükséges a felmérések színvonalának javítása érdekében.

Az elvégzett elemzéseken túlmenően számos további összefüggés maradt feltáratlanul. A jövőben például érdekes lenne megvizsgálni – a nemzetipark-igazgatóságok működési területétől (6. táblázat) eltekintve – a tájak és a fajták közötti összefüggéseket. Az adatbázis jelenlegi feltöltöttségi állapotában ez az elemzés nem hozhat szakmai szempontból hiteles eredményt.

Az egyedi tájértékek kataszterezésére készült módszertani útmutatókat érdemes lenne kiegészíteni olyan iránymutatásokkal, amelyek a nagyobb települések felmérésének egyedi jellemzőire vonatkoznak. Ezt azonban több közép- és nagyváros felmérésének kell megelőznie, mivel jelenleg még kevés az ilyen jellegű tapasztalat.

⁷ Az egyedi tájértékek veszélyeztető tényezőinek, hatásainak elemzésénél értelemszerűen nem vettük figyelembe a főtypus szerint „Nem veszélyeztetett” minősítésű tájértékeket. A mintaszám csökkenése ezzel magyarázható. A táblázat nem tartalmazza az összes veszélyeztető tényezőt és hatást, csupán a legjelentősebbekre tér ki.

A veszélyeztető tényezők teljes körű feltárása kiemelt jelentőségű az egyedi tájértékek megőrzése szempontjából. A közeljövőben ajánlott további elemzéseket készíteni a veszélyeztetettség okainak megismerése érdekében, illetve megvizsgálni, hogy mely értéktípusok milyen jellegű veszélynek vannak kitéve. A tapasztalatok alapján könnyebben lehetne meghatározni a szükséges intézkedések körét.

Az adatbázis elemzése során világossá vált, hogy a felvételezett értékek fele nem veszélyeztetett. Bizonytalan azonban, hogy ez minden esetben összekapcsolódik-e a jó állapottal. Az összefüggések feltárása alaposabb vizsgálatot igényel, joggal szerepelhet a későbbi tervek között.

Természetesen további elemzésekbe és komplex tájvédelmi értékelésekbe a jelenleginél nagyobb számú felmérés megléte után érdemes belekezdeni. Az állapotra, a veszélyeztető tényezőre és a szükséges intézkedésekre is indokolt lenne értékelési rendszert kidolgozni, mely alapján még átfogóbb és egymással összehasonlítható kimutatásokat lehetne készíteni.

Az elemzések is egyértelműen mutatják azt a korábban is sejtett tény, hogy az egyedi tájértékek katasztrozálása számos szubjektív elemet hordoz magában. Ez bizonyos mértékig elkerülhetetlen, azonban mértékét csökkenteni szükséges. Ezt szolgálta a 2011-ben a Vidékfejlesztési Minisztérium természetvédelemért felelős helyettes államtitkársága által kiadott módszertani útmutató (KISS 2011). Az ebben megjelenő iránymutatások egy része a TÉKA-program keretében zajló felmérések során már ismert volt a felmérést végző szakemberek körében, azonban szükségesnek látszik a tapasztalatok más módon, például szakmai műhelyek keretében történő ismertetése, megvitatása is. Emellett külön figyelmet érdemel a legszubjektívebb kategóriát képviselő tájképi egyedi tájértékek köre. Felvételezésüket elősegítené a kategória és annak módszertana kapcsán a szakmai konszenzus kialakítása.

Véleményünk szerint a TÉKA-program nagy előrelépést jelentett az egyedi tájértékek nyilvántartásának bővítésében, egységesítésében. Számos feladat áll azonban még előttünk, mind a felmérések számának növelése, mind minőségének javítása terén, s mindez csak alapját jelenti az egyedi tájértékek tényleges megóvásának, fenntartható módon történő esetleges hasznosításának, ami a végső célt jelenti.

Irodalom

1996. évi LIII. törvény a természet védelméről

KISS G. (szerk.) 2011: Mindennapi kisemlékeink. Útmutató az egyedi tájértékek katasztrozálásához, Vidékfejlesztési Minisztérium, Budapest, 40 p.

MSZ 20381:2009 Természetvédelem – Egyedi tájértékek katasztrozálása, 11 p.

ANALYSIS OF UNIQUE LANDSCAPE FEATURE DATABASE FROM THE ASPECTS
OF LANDSCAPE PRESERVATION

SZ. TÓTH¹, Á. SZIJÁRTÓ², G. KISS³

³ Eötvös Loránd University Ph.D. School of Earth Sciences

1117 Budapest, Pázmány P. sétány 1./C, e-mail: diszkordancia@gmail.com

² Corvinus University of Budapest, 1118 Budapest, Villányi út 29-43., e-mail: szijarto.agnes177@gmail.com

¹ Ministry of Rural Development, State Secretary of Environmental Protection and Nature Conservation,
1051 Budapest, Kossuth Lajos tér 11, e-mail: gabor.kiss@vm.gov.hu

Keywords: unique landscape feature, cadastre of unique landscape features, Nature Conservation Information System

The TÉKA (TájÉrtékKataszter) Program supported by the EEA Norwegian Financial Mechanism was an important step in the history of cadastering unique landscape features of Hungary. As a result of the program, the Unique Landscape Features Module of the Nature Conservation Information System had been uploaded. The system includes 18 428 pieces of unique landscape features currently. Taking the advantage of the electronic data management, the evaluation of the database started. The intention is to explore the significant correlations in the data. The results of the analysis help make the methodological base of surveys in the future and determine the further professional tasks. The experiences will be published in studies and on the official website of the Hungarian nature conservation (termeszetvedelem.hu) to help the surveying work. Some results are presented in this study.